

De snor van Erasmus

Overwegingen bij een Gouds Erasmusportret

Ewoud Mijnlief

'Who could have imagined that Erasmus' sainthood might ride on the year of his birth'.¹ ['And indeed on his place of birth'. EM].

Een niet geslaagde poging tot stedelijke en ook monastieke trots, zo kan wellicht het portretmedaillon van Erasmus in de collectie van museumgoudA worden omschreven.² Hij wordt hier enigszins gepresenteerd als Gouwenaar, want het opschrift vermeldt onder meer dat hij daar is verwekt (over de plaatsen waar hij werkzaam is geweest hebben we het hier maar niet, evenmin over de plaatsen waarmee hij of anderen zich/hem anderszins in de loop van de tijd identificeerde): 'Desiderius Erasmus verwekt te Gouda en geboren te Rotterdam in het jaar 1467, gestorven te Bazel op 12 juli 1536'.³ Van geen ander portret is een dergelijk opschrift bekend, dat binnen het hier gestelde kader misschien enigszins provocerend mag worden opgevat.

De tekst is in overeenstemming met hetgeen Marcus Boxhorn vermeldt toen deze de humanist ten tonele voerde als een van de glories van Holland. In een opdracht aan de Staten van Holland riep hij de stad Rotterdam aan als 'U bracht de grote Erasmus voort die in Gouda is verwekt'.⁴ Of deze formulering al vóór Boxhorn is gebruikt, is mij niet bekend. De poging tot stedelijke en monastieke trots zou als niet geslaagd mogen worden beschouwd, omdat Erasmus tegenwoordig niet als Gouwenaar wordt gezien, maar als Rotterdammer. Volgens de traditie is het portret afkomstig uit en daarmee wellicht gemaakt in opdracht van het regulierenklooster Emmaus te Stein, waar Erasmus in de jaren 1487-1492 verbleef. In zijn correspondentie keek hij meermalen met tegenzin terug op deze periode. Toch bleef hij met een paar oude bekenden uit het klooster epistolair contact houden.

Volgens de overlevering is het reliëf door Cornelis Adriaensz. Diephorst, de laatste bewoner van het klooster, in de Goudse librije terechtgekomen. Het wordt regelmatig genoemd in oude inventarissen van de stadsbibliotheek.⁵ In de librije heeft pastoor Ignatius Walvis het gezien. Deze noteerde voor zijn in 1714 verschenen onder de titel *Beschryving der Stad Gouda* verschenen stadsgeschiedenis:

'Erasmus aangezicht, en borst-beeld, plat verheven, uit het Regulieren Klooster Emmaus gekomen, en door Hr. Cornelis Diephorst, laatste Regulier der Steinsche Kanonniken gelaaten, hangd tegen den muur. De geletterde [Theodoor] Almeloveen, prijst het beelden vertoog der geleerden zeer hooggelijk., en wenscht dat alle boek-kamers daar mede pronkten, om rechtschapene verstanden door het aanzien der zelvige tot leerlust op te wekken, en aan te zetten'.

Het humanistische thema van het portret dat tot studie moet aansporen stond centraal in het bewustzijn van Erasmus zelf.⁶ De door Walvis geciteerde doelstelling door Almeloveen is hiermee volledig in overeenstemming.

Het portret is zeker ontstaan na het overlijden van de geleerde dat immers in het opschrift wordt vermeld. Bovendien moet het, indien de overlevering correct is, zijn gemaakt vóór 1549, het jaar waarin het klooster te Stein in vlammen opging. Het materiaal waarvan het reliëf is gemaakt, is in het verleden veelal omschreven als hout of metaal. Het portret lijkt echter gemodelleerd uit klei die is gebakken, polychroom beschilderd en met een paar krammen op een houten paneel bevestigd. Het portrettype gaat terug op dat van de renaissancepenning die op zijn beurt weer is geïnspireerd op het Romeinse keizerportret, met dit verschil dat het portret van Erasmus niet volledig *en profil* is weergegeven maar enigszins *en trois quart*. Gezien het toegepaste portrettype wilden Erasmus' vroegere medebroeders hem als humanist eren en ten voorbeeld stellen aan zijn en hun opvolgers, zoals ook Walvis het geheel in overeenstemming met de humanistische traditie stelde. Wat zouden de Goudse regulieren van hem hebben gevonden om hem aldus te eren met dit portretmedaillon? Erasmus was op zijn minst dubbelzinnig in zijn houding tegenover de Steinse jaren. Ondubbelzinnig was echter het streven naar bestudering en navolging van de klassieken, meer in het bijzonder van goed onderlegde geleerden die tevens heiligen waren, zoals Cyprianus, Hiëronymus en Augustinus die de *sancta eruditio* mogelijk maakten. Maar ook vele andere auteurs die eveneens waren vertegenwoordigd in de bibliotheek van Stein. Het niet-geautoriseerde Goudse handschrift met de eerste versie van het *Antibarbarorum liber* laat geen misverstand bestaan over Erasmus' streven. Ook de andere monniken aldaar, Cornelius Gerard voorop, hebben in Erasmus' streven daarnaar door middel van noeste arbeid waarschijnlijk een beslissende rol gespeeld.⁷ Dat streven zou dan opnieuw worden bevorderd door beschouwing van het portret van Erasmus als grootste zoon van Stein in de kloosterbibliotheek aldaar.

Een andere vraag die kan worden gesteld bij het Goudse Erasmusportret is of sprake is van werkelijke gelijkenis. Het portret moet vanzelfsprekend gelijken: het dient immers de lijfelijke aanwezigheid van de geportretteerde te vervangen. Daarmee lijkt de intimiteit van het portret welhaast die van de brief te overstijgen. Toch zijn het de brief en ook het boek die juist in een paar van de belangrijkste portretten van Erasmus prominent figureren, bijvoorbeeld in de diptiek die Quentin Metsys van Erasmus en Peter Gillis die het leerlingchap van Gillis en het meesterschap van Erasmus tot onderwerp had, zoals op uitdagende wijze is betoogd door Lisa Jardine. Geheel in overeenstemming met het adagium 'Beter dan door deze beeltenis kan men mij kennen door mijn werk', hetgeen dan ook de titel is voor het door haar opgestelde betoog. Erasmus maakte zich in zijn geschriften zowel als zijn portretten als leermeester kenbaar. Al is er geen 'inhoudelijke' aanleiding om het Goudse portret deze functie toe te kennen, dat het deze wel degelijk vervulde blijkt wel uit de plaats waar het zich bevond en uit het citaat van Walvis.

Spot, altijd weer is het de spot die Erasmus mondhoeken lijkt te doen krullen. En dan die neus en niet te vergeten zijn baret. Dat is het beeld van Erasmus dat naar voren komt in de prachtig doorwerkte portretten van Holbein, Dürer en Metsys. Met alle ver-

schillen lijkt het voorbeeld voor het Goudse Erasmusportret een van de profielportretten van Erasmus te zijn geweest, mogelijk de portretpenning die door Metsys is gemaakt (zie het artikel 'Erasmus ondergronds'). Ook daar is een randschrift aangebracht, dat in het Goudse portret is vervangen door de al aangehaalde tekst.

Ook in het Goudse Erasmusportret lijkt de karaktereigenschap van de spot de boven-
toon te voeren. Erg natuurgetrouw mag het portret echter niet worden genoemd, eerder wat onhandig: de altijd aanwezige vouw langs de mond is hier tot een diepe voor-
geworden, de mond lijkt op een mond waar het kunstgebit uitgehaald is. Daar komt
nog bij dat er, als ware het kladwerk van een kwajongen, een dun snorretje onder de
neus van de humanist prijkt. Het doet op zijn minst het vermoeden rijzen dat het in een
later stadium is overschilderd, zoals in de lijvige Rotterdamse Erasmuscatalogus uit
1969 al werd vermoed (zie noot 2). Deze constatering doet enige twijfel rijzen over
de authenticiteit van het Goudse portret dat pas in de zeventiende eeuw in stadsbezit
zou zijn geraakt. Nader onderzoek is dan ook geboden, in de eerste plaats dendrochro-
nologisch onderzoek naar de drager. Op grond van het tellen van de jaarringen van de
houten drager, waarschijnlijk eikenhout, kan worden vastgesteld wanneer de boom
moet zijn geveld waaruit het paneel is gehaald. Voorts dient de verflaag en het daaron-
der schuilgaande materiaal nader te worden onderzocht op de samenstelling en de
gelaagdheid. Onderzoek dat in de nabije toekomst hopelijk zal worden verricht en de
vraag kan beantwoorden of het Goudse Erasmusportret werkelijk identiek is aan het
portret dat in verschillende documenten vanaf de zeventiende eeuw wordt genoemd.
Een portret dat inzichtelijk een positie wil innemen in de discussie over de al dan niet
Goudse oorsprong van deze geleerde.

*Ewoud Mijnlief (1957) is kunsthistoricus. Sinds 1997 is hij als conservator oude kunst en kunstnijver-
heid verbonden aan museumgoudA. Van zijn hand verschenen diverse artikelen over Italiaanse en
Nederlandse kunst uit de 16de tot 18de eeuw.*

Noten

- 1 Harry Vredeveld, 'The Ages of Erasmus and the Year of His Birth', *Renaissance Quarterly* XLVI-4 (1993-
Winter), 754-809, citaat op p. 754. 'Het is onbelangrijk waar iemand is geboren. Naar mijn opvatting is
het onzinnig dat een stad of land zich laat voorstaan op het voortbrengen van een persoon die beroemd
is geworden door eigen inspanning en niet door zijn geboortestad of -land.' (Allen nr. 1147: geparafraseerd
naar Nicolaas van der Blom, 'Rotterdam and Erasmus. Some Remarks', in J. Sperna Weiland,
W.Th.M. Frijhoff (red.), *Erasmus of Rotterdam. The Man and the Scholar. Proceedings of the Symposium Held
at The Erasmus University, Rotterdam, 9-11 November 1986* (Leiden, New York, Kopenhagen, Keulen 1988)
240.
- 2 Onbekende kunstenaar, Holland ca. 1536-1549?, Desiderius Erasmus, klei (?), polychroom beschilderd,
op een (eiken-?) houten paneel. Diameter 53 cm, diepte 18cm. Opschrift: 'DESIDERIUS ERASMUS
GOUDAЕ CONCEPTUS. ROTERODAMI NATUS. AO 1467 . 28 DIE OCTOB.' rond het portret en
'OBIIT BASILE / AO 1536 12 JULII' aan weerszijden. Gouda, museumgoudA, inv. nr. 02.026.
Het portret is sporadisch in de literatuur behandeld: cat. tent. *Erasmus en zijn tijd*, 2 delen (Rotterdam
Museum Boymans van Beuningen 1969) I, zonder paginering cat. nr. 561, II afb. 163 (materiaal onvolle-
dig omschreven als hout, met twijfel aan de authenticiteit van de polychromie); cat. tent. *Rondom
Erasmus. Met de hand vervaardigde facsimile's door Christopher Bernhard van geschriften en documenten van
en over Erasmus en enkele originele stukken*, Gouda (Museum het Catharina Gasthuis) 1976, zonder pagi-
nering cat. nr. A (materiaal omschreven als terracotta op hout, geen twijfel aan de authenticiteit). Meest
recentelijk door auteur dezes in cat. tent. *Humanismo y Reforma en el s. XVI*, Valencia (Biblioteca
Valenciana) 99, 190-191 cat. nr. 34, waar impliciet wordt getwijfeld aan de authenticiteit van het por-
tret.
- 3 Hier zal niet verder worden ingegaan op de geboortedatum en de geboorteplaats van Erasmus. Voor een
overzicht van de verschillende opinies dienaangaande zie Vredeveld 1993 (noot 1). Zie over de Goudse
scholing van Erasmus o.a.: R.R. Post, 'Geboortjaar en opleiding van Erasmus', *Mededelingen der
Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen Afd. Letterkunde*, Nieuwe Reeks, deel 16, No. 8

- (Amsterdam 1953).
- 4 Marcus Zuerius Boxhornius, *Theatrum sive Hollandiae comitatis et urbium nova descriptio* (Amsterdam 1632) fol. 3v.
  - 5 Vriendelijke mededeling Jan Willem Klein, Streekarchief Midden Holland. Nadat het in 1872 was te zien op de jubileumtentoonstelling ter viering van het 600-jarig bestaan van de stad Gouda, werd het twee jaar later opgenomen in de collectie van het in dat jaar opgerichte Stedelijk Museum: W.A. Zuiderhoudt-Hulst, *Geschiedenis van de Goudse Librije gedurende het verblijf in de St.-Janskerk* [Oudheidkundige Kring 'Die Goude', zestiende verzameling bijdragen] (Gouda 1976) 170. cat. tent. *Tentoonstelling van Goudsche Oudheden, geopend den 27 Juli 1872, bij gelegenheid van het 600 jarig jubilé der stad*, Gouda 1872, p. 6 cat. no. 125; *Catalogus van het Stedelijk Museum te Gouda* (Gouda 1885) 59 cat. no. 267.
  - 6 Voor een boeiend inzicht in de literair-rethorische implicaties van de belangrijkste portretten van Erasmus zie: Lisa Jardine, *Erasmus Man of Letters. The Construction of Charisma in Print* (Princeton 1993) 27-54 (Chapter One. "A Better Portrait of Erasmus will his writings show": Fashioning the Figure'). Zie verder ook de volgende basisliteratuur Aloïs Gerlo, *Erasme et ses portraitistes. Metsijs-Dürer-Holbein* (Nieuwkoop 19692) en J. Koldewey, 'Erasmus naar het leven', in: G.Th. Jensma, W.P. Blockmans, J. Sperna Weiland e.a. (red.), *Erasmus. De actualiteit van zijn denken* (Zutphen 1986) 137-180.
  - 7 Anton G. Weiler, *Desiderius Erasmus. De spiritualiteit van een christen-humanist* (Nijmegen 1997) o.a. 27-29 en met name p. 58 noot 70.